

KULIN FERENC

A Kádár-korszak kultúrpolitikájának politikatörténeti háttere

A Kádár-rendszerként emlegetett korszak kultúrpolitikájáról nem alkothatunk egységes képet. Más elveket érvényesít ez a politika a megtorlások esztendeiben, másokat a konszolidáció időszakában; azok a megfontolások pedig, amelyek a piacgazdasági elemeket integráló állampárt kultúrpolitikájában érvényesülnek, köszönő viszonyban sincsenek marxista ideológusaik művelődéseszményével. Kétségtelen, hogy az ún. *három T* (a Támogatás, a Tűrés és a Tiltás) Aczél György által irányított gyakorlata) a folytonosság látszatát kelthette, de közelről figyelve az ő elvszerűnek álcázott, valójában nagyon is pragmatikus célokat szolgáló manővereit, jól látható volt, hogy az irányítás *módszereinek* állandósága a rendszer permanens válságát volt hivatva el-
kendőzni. Talán mert maga is hinni akarta, hogy a gazdasági és a szellemi élet kórtünetei csupán múló kísérőjelenségei a 'létező szocializmus' történelmi diadalútjának, miközben elvtársai közül egyre többen már Nagy Ellenféllel egyezkedtek saját uralmi pozícióik megmentése reményében.

Munka-hipotézisnek szánt korszak-elemzéssel azt igyekszem dokumentálni, hogy a Kádár-korszak magyar kultúrpolitikája hogyan változtatott irányt – jóval a rendszerváltozást megelőzően – a Moszkva és Washington közötti világhatalmi erő-
térben – arccal ez utóbbi felé.

Hogy személyes tapasztalataimból elméleti igényű következtetésekre juthassak, a *Mozgó Világ* történetének néhány epizódját kell felidézniem. 1981 tavaszán, mielőtt Aczél György parlamenti dolgozószobájában átveszem a főszerkesztői kinevezéséről szóló okmányt, a sajtóirányítás három korifeusának tanácsait kell meghallgatnom. Az első közülük maga Aczél, aki nyájasan mosolyogva ajánlja fel segítségét: számít is rá, hogy gyakran fogunk alkalmat találni a személyes eszmecserére, s noha semmiképpen nem akar beleszólni a munkámba, fontoljam meg a tanácsát, mely szerint a szerkesztőség renitens tagjaitól (Alexa Károly, Czakó Gábor, Berkovits György, Szabados Árpád) célszerű lenne megválnom, mielőtt az érdemi munkába kezdek. A Tájékoztató Hivatal elnöke, Bajnok Zsolt szólal meg másodikként. Modora és mondandója szöges ellentéte az Aczélénak: a szervilishivatalnok fakó hangján figyelmeztet a sajtótörvényre, majd hozzáteszi: az ő feladata, hogy szükség esetén lépéseket tegyen a törvény *szellemének* érvényesítése érdekében. Egy technikai jellegű kérdést már most fel kell tennie – mondja – : mekkora példányszámot szeretnék elérni az első esztendőben? Mielőtt válaszolhatnék, a mellettem ülő Siklóssy Norbert, a Lapkiadó Vállalat vezérigazgatója, az asztal alatt finoman megrúgja a lábamat, s az Aczélénál is oldottabb hangon fordul Bajnok Zsolthoz: „Ne hozzuk a *Ferit* nehéz helyzetbe, ezt majd *mi együtt* gondosan kikalkuláljuk. Mi jól fogunk együtt dolgozni,

igaz, *Feri?*” Snitt. A Parlamentből távozóban Siklóssyval megyek a kettes villamos megállójához, s fél karjával átölelve avat be a terveibe: „Nem kell *ezzel* tárgyalni a példányszámról. Neked csak az a dolgod, hogy izgalmas lapot csinálj, a többit bízd rám. Beírunk majd 5-6 ezret, de ha nem csalódnak az olvasóitok, tízezret elébb-utóbb itt a Kossuth téren is eladok.”

Bonyolultabb hatalmi szerkezetbe csöppentem bele, mint aminőt korábban megismerhettem. Nem csak azt kellett tudomásul vennem, hogy a sajtópolitikáért felelős pozíciók közötti szereposztás egyidejűleg igyekszik fenntartani a *személy-központú* hatalmi struktúrát (Aczél Györggyel) és a szellemi élet arctalan, *adminisztratív irányításának* gyakorlatát (Bajnok Zsolttal), ugyanakkor nyitni a kultúra piaci elvű szabályozása felé (Siklóssy Norberttel), hanem azt is, hogy a három szerepkör már nem illeszkedik egy szilárd, szigorú hierarchiába. Hogy ez a rendkívül képlékeny vezetéstechnikai modell nem csupán a kormányzati mechanizmus végelgyengülésének tüneteit jelzi, hanem egy – a létező szocializmus impotenciáját leplező – *rendszer-lombik-bébi* program bátortalan kísérleteiről is árulkodik, arról csak a következő években győződhettem meg.

1982 őszén a *Mozgó Világ* addigi történetének legválságosabb pillanatait éljük át. Bauer Tamásnak a novemberi számunkban közölt tudományos igényű tanulmánya, amely a KGST-t – gazdasági haszontalansága és várható politikai kárai miatt – a szocialista tábor leglátványosabb csődtömegének minősítette, kivágja a rendszer vészjelző berendezésének összes biztosítékát. A soron következő főszerkesztői értekezleten Köpeczi Béla kulturális miniszter így vélekedik: „a *Mozgó Világ* főszerkesztője ezzel a közleménnyel nem csupán közléspolitikai normáinkat sértette meg, hanem súlyosan ártott a Magyar Népköztársaság érdekeinek.” Az apodiktikus *kijelentés* után meglepő *bejelentés* hangzik el: „Ha ezt a súlyos vétséget nem követi a sajtópolitika irányítóinak részéről határozott intézkedés, a *Mozgó Világ* normaszegő publikációiért a kulturális miniszter a továbbiakban nem vállalhat felelősséget.” Aczél György összehívja az MSZMP Politikai Bizottsága mellett működő Elméleti Munkaközösséget, s felkéri tagjait, hogy külön-külön értékeljék a folyóirat általam szerkesztett számait. A 25 tagú tanácsadó testület mintegy 4/5-ös többséggel azonnali irányváltást javasol, s azt csak a főszerkesztői poszton történő személycserével látta megvalósíthatónak. Az elnökölő Aczél György nekem szegezi a kérdést: elfogadom-e az elhangzott bírálatokat. Röviden indokolt tagadó válaszom láthatólag meglepi, s váratlanul lezárhatónak nyilvánítja a *Mozgó Világ*ügyének szentelt napirendi pontot. Megköszönöm, hogy jelen lehettem, s amikor a ruhatár felé indulok, utánam jön, tüntetően átkarol, s a körülöttünk lévők számára is jól hallhatóan ezekkel a szavakkal bocsátott utamra: „Ne vegye a szívére az elvtársak kritikáját, és ne hamarkodja el a döntést!” Majd félrevont, s most már halkabban, bizalmasan hozzátette: „Ez a KGST-ügy most még nem zárható le. Tardos Márton elvtárs most ki fog menni Moszkvába egy tanácskozáásra, s amikor visszajön, majd megbeszéljük a teendőket. Január első munkanapján reggel nyolcra jöjjön be az irodámba, addig pedig csak csinálja a dolgát!” A történetnek itt záruló fejezete is tele

van szokatlan dramaturgiai elemekkel, de a január 4-i találkozón értem csak meg, hogy a Mozgó-botrány fordulópont a hazai sajtópolitika történetében. Miután Tardos Márton azzal a hírrel érkezik vissza Moszkvából, hogy ismerik, és „jól fogadták” Bauer Tamás tanulmányát, Aczél György nem látja indokoltnak, hogy kezdeményezze leváltásomat. Folytathatom tehát a szerkesztői munkát, de egy különös lelki egyensúlyzavar tüneteit érzem. Hogy is van ez? A szerkesztőtársaimmal úgy döntöttünk, hogy nem játszunk tovább egy – ahogy ők mondják – „beilleszkedési zavarokkal küszködő író- és művészgeneráció” kirendelt ügyvédjeinek szerepét; ha pedig arra biztatnak, hogy nyílt lapokkal játszunk, hát tessék: így gondolkodunk arról a szövetségi rendszerről, amelynek katasztrofális állapota hosszú időre meghatározhatja az ország sorsát. Hogy ezt kimondani is botrány? Legyen botrány! Lélekben erre készültem, s most kiderül, hogy a szerep, amit magamra vállaltam, egy *moszkvai* forгатókönyvbe is beleillik. S nemcsak a forгатókönyv szerzőit nem ismerem, hanem a ’darab’ szüzséjét, műfaját, dramaturgiáját sem.

A következő hónapok feszült várakozásban telnek, s végül is mi magunk provokáljuk ki az újabb ütközetet. Legépeltetjük, megszerkesztjük és nyomdába adjuk Bibó István magnószalagra mondott utolsó értekezését, melynek a szerző *Az európai társadalomfejlődés értelme* címet adta. A mű a marxizmus világnézeti alapjainak, filozófiai színvonalának és politikatörténeti hatásának mélyre hatoló elemzése és kíméletlen kritikája. Tudatában vagyunk annak, hogy *provokáció*nkkal súlyos dilemma elé állítjuk a pártvezetést, ám éppen ez a szándékunk. Az állampárt tudomány- és művelődéspolitikája már régen lemondott ugyan a marxizmus *monopóliumáról*, de az utóbbi évtizedben a hivatalos ideológia uralmának *hegemón* pozíciója is megrendült. Bibó esszéjével nem egy szellemi partizánmozgalmat kívánunk tehát elindítani, hanem egy dicstelen történelmi szerepet játszott ideológia csendes kimúlását akarjuk konstatálni. A kultúrpolitika középkáderei a Bibó-kézirat nyomtatásának betiltását követelik, engem azonnali lemondásra szólítanak fel, de Aczél György ezúttal is kompromisszumos megoldást javasol. „Árnyékoljuk le” a Bibó-szöveg ’radioaktív’ sugárzását egy kerekasztal-beszélgetéssel, amelyben néhány marxista tudós tárgyyszerű kritikát fogalmaz meg a szerző – szerinte – pamfletszerű téziseivel szemben. Mit tegyék? Ha nemet mondok, rögtön visszautalja az ügyet a középkáderekhez, s akkor nekem úgy kell távoznom a munkakörömből, hogy Bibó a fiókban marad. Ezt pedig nem akarom. Megszervezem a ’marxista kerekasztalt’, de ezzel sem tudom megmenteni Bibót. Amikor Aczél elolvassa Szűcs Jenő, Németh G. Béla, Szabad György és Ágh Attila beszélgetésének leírt szövegét, tulajdonképpen igaza van, amikor kijelenti: „Úgy látszik, Bibót nem lehet leárnyékolni.” Kudarcot vallottam? Ma sem tudom igazán. De álljon itt két jelenet a ’végjátékból’.

1. JELENET

Toth Dezső kulturális miniszterhelyettes 1983. szeptember 16-án déli 12 órára magához rendel, hogy *a nemzetközi helyzet bonyolultságára és a Magyar Népköztársaság külpolitikai érdekeire hivatkozva* – átnyújthassa a felmentésemről szóló – a Tájékoztatói Hivatal elnöke által szignált – határozatot.

2. JELENET

Mintegy tíz nappal e történet után Aczél György keres telefonon. Sajnálja, ami *távollettében* velem történt, de szeretné, ha megbeszélhetnénk, hogyan tovább az „adott helyzetben.” Meghív a lakására, csábító ajánlatokat tesz (legyek színházigazgató, vagy hozzak létre egy politikatörténeti kutatócsoportot), de bárhogy döntök is, számíthatok a segítségére.

Mivel egy pillanatig sem hiszek az őszinteségében, nem vállalkozok semmit. Meggyökösök róla győződve, hogy egyetlen konkrét politikai célja van: hogy elszigeteljen a *Mozgó Világ* betiltása ellen tiltakozó értelmiségi csoportoktól. Miként barátainak és munkatársaimnak, nekem sincs semmi kétségem afelől, hogy a leváltásomat ő maga rendelte el, s hogy az azt követő viselkedése a profi politikus rutinszerű színjátéka volt. A rendszerváltás után hozzáférhetővé vált dokumentumok azonban nem erről tanúskodnak. Németh Györgynek a *Mozgó Világ* történetéről szóló, 2002-ben publikált könyvéből tudhattuk meg¹, hogy a régi *Mozgó Világ* drámájának utolsó felvételét nem Aczél György, hanem maga Kádár János írta.

Az MSZMP Politikai Bizottságának 1983. július 26-án megtartott ülésén a folyóiratunkat „istenverte lap”-nak, „vacak folyóiratnak”, a szerkesztőket „gazembereknek” nevezi, majd adminisztratív rendszabályok alkalmazására ad utasítást. „Ilyen intézkedésnek tartom leváltani a szerkesztőket, avagy szerkesztőségeket (...) és azután tudok még egyéb adminisztratív rendszabályokat megnevezni, de jobbnak tartom, ha politikai fellépéssel kezdődik a dolog. És ez egy ideig megy.”²

Kádár János zárt dossziéba került felszólalása jelzi, hogy nem tartható tovább a kölcsönös és feltétlen bizalmon alapuló munkamegosztás, amely az ún. Kádár-korszak hatalomszerkezetét működtette: nem forog a Kádár–Aczél tengely; a pártfőtitkár magához vonja a kultúrpolitika teljhatalmú irányítójának hatáskörét. Nem először teszi ezt. Néhány héttel korábban ő kezdeményezi a szigorú szankciókat a Duray-ügyben megszólaló Csoóri Sándor ellen is, s ő rendeli el, hogy ezekről a szankciókról azonnal tájékoztassák a testvéri országok vezetőit.

Taktikai célú szereposztásról lenne csupán szó Kádár és Aczél között? A főtitkár azért vállalta volna magára a kommunista testvérpártok dogmatikusainak féken tartását, hogy falazzon a Washingtonnal flörtölő főideológusának? Ennél bonyolultabb képletről van szó. Aczélnek volt érzéke ahhoz, hogy közvetítsen a kultúra és a hatalom érdekei között, de politikai mozgásterét részint az MSZMP-n belüli inganyag erőviszonyok, részint a még hektikusabban változó ’nemzetközi helyzet’, de minden esetben külső körülmények alakították. Kádár ezzel szemben „öntörvényű” ember volt. Döntéseiben ifjúkorától kezdve tetten érhetőek voltak a munkás-mozgalmár archetipikus személyiségjegyei; s miután a kommunista jellem elképzelhetetlen a kommunizmus világméretű győzelmének hite nélkül, s ez a fajta hit a győzelem garanciáját jelentő Szovjetunió iránti feltétlen hűséget is megkövetelte, „vigyázó szemét” mindig Moszkvára vetette. Ez a feltétlen hűség volt a titka az 1956. novemberber 1-jén megtett végzetes pálfordulásának, ez motiválta, amikor 1958-ban elhárította Hruscsov ajánlatát a szovjet csapatok kivonására³, s ez magyarázza azt is, hogy uralkodása utolsó éveiben

nem értette, miért szorgalmazza Moszkva, hogy az MSZMP békülékenyebb politikát folytasson az ellenzéki művészertelmiséggel szemben⁴. Nem akarta, nem tudta elhinni, hogy ez a szovjethatalom ugyanaz a szovjethatalom, amelyikbe ifjúmunkásként beleszeretett, s amelyiknek a magyar forradalom elárulásával holtáig elkötelezte magát. Kádár is nyitott volna Nyugatra, de csak egy olyan Nyugatra, amelyik a *kissingeri doktrínának* megfelelően stratégiai érdekének tekinti a Szovjetunió fennállását, s amelyik Magyarországon sem látna szívesen radikális elszakadási törekvéseket.⁵ Aczél nem *megy* és nem is *áll* szemben ezzel a stratégiával, ám ahol és amikor teheti, megkerüli azt. Nem azért, hogy geopolitikai alternatívát keressen, hanem hogy alkalmassá tegye a Kádár-rendszert akár egy radikális modellváltásra is. Kádár bukásának – ne felejtjük: évekkel a rendszerváltozás előtt – majd az lesz az oka, hogy fordulatot jelentő irányváltásra nem tud és nem is akar felkészülni, az Aczélénak az, hogy nem ismeri fel vállalkozásának lehetetlenségét. Nem látja be, hogy az a rendszer, amit véd, és az a rendszer, amelynek számára kiskapukat nyit, kibékíthetetlenek egymással.

Nemcsak arról van szó, hogy különbözőképpen ítélik meg ugyanazt a helyzetet, hanem arról is, hogy sok esetben az információikhoz is más-más szűrőkön keresztül jutnak hozzá. Ezúttal is fel kell idéznem egy történetet, jelesül egy beszélgetésemet Siklóssy Norberttel. Egyszer élém tette a már nyomdába küldött lapszám levonatát, és mellé tett két dossziét. „Nézd, ebben a bal oldaliban vannak a dogmatikusok által fogalmazott vélemények, a jobb oldaliban a liberálisoké. Olvass bele mindkettőbe, hogy lásd, minek alapján születnek a pártközponti ítéletek. Azt is tudd, hogy Aczél ugyan mindkettőt megkapja, de Kádár elvtárs irodájába csak az előbbieket küldik.” Értsd: csak a dogmatikusokét! (Amikor a kilencvenes évek elején egyszer a New York kávéház előtt egymásba botlottunk, megkérdeztem: akkor és ott nem tartott-e attól, hogy visszaélek a bizalmával, és kifecsegem a titkát. „Mitől, kitől tartottam volna – kérdezte hahotázva. Sajtó-ügyekben minden feljelentésnek hozzám kellett befutnia. Vagy tényleg nem tudtad, hogy nem csak vezérigazgató voltam, hanem a főtégla is?” Nem tudtam.)

Az 1983-as sajtópolitikai botrányok 'kezelésének' kísérletei nem eszközeikben, hanem következményeikben különböztek lényegesen a szocialista kultúrpolitika korábbi gyakorlatától. Míg azok képesek voltak elfojtani a kisebb-nagyobb zendüléseket, az 1983-as döntések a pártvezetés és a kulturális élet konfliktusainak eszkalációjához vezettek. A politikai rendszer összeomlott, és eközben végzetesen felgyorsult a magas- és a tömegkultúra polarizációja. Miközben a kulturális piac most már nemcsak kiszolgálta, hanem diktálta is a kultúrafogyasztó tömegek igényeit, az értelmiség köreiből egyfajta szellemi polgárháború kezdődött. Amikor ez a folyamat feltartóztathatatlanul bizonyult, akkor vált észlelhetővé, hogy a kezdetei mélyen visszanyúltak a hatvanas-hetvenes évekbe. A politika és az ideológia által teremtett zárt térből kivezető utak visszafelé is elágaztak, s már kiindulópontjaik távolsága is jelezte, hogy inkább egymástól idegen(kedő) értelmiségi táborok kényszerű egymáshoz szorulásáról kell beszélünk, semmint egy – majd robbanásszerűen széthulló – egyközpontú univerzumról. A *Mozgó Világ* agonizálásának általam idézett két példája

is erről szól. Hogy Bauer Tamás és Bibó István tanulmányainak szellemisége szöges ellenétben állt egymással, az akkor bennünk, bennem sem tudatosult. Bauer – miközben cáfolhatatlan tényekkel bizonyította a KGST életképtelenségét – egyúttal annak a neoliberalis közgazdaságtani doktrínának a propagátora volt, amely egyre kezelhetetlenebb társadalmi és politikai kríziseket generált. Bibó ezzel szemben azokat az európai társadalomszervezési *tradíciókat* mutatta fel, amelyek egyszerre voltak képesek megfelelni a technikai-technológiai modernizáció követelményeinek, illetőleg a kulturális és spirituális szükségleteknek. A két írás filozófiai alapvetésében ugyanazok az eszmetörténeti irányzatok feszültek egymásnak, amelyek majd a magyar rendszerváltó értelmiséget is világnézeti felekezetekre tagolták, s amelyek mentén – mindmáig – egyre mélyülő szellemi törésvonal húzódik az egész euro-atlanti térség még egybefüggőnek látszó politikai felszíne alatt.

De térjünk vissza a kultúrpolitika irányításának műhelytitkaira, s azokon belül is Aczél György – sokáig számomra is rejtélyes – szerepének értelmezésére. Örökségének elfogulatlan megítélésére törekedve egyik egykori beosztottjának véleményét idézem. Agárdi Péter – a korszak kultúrpolitikai apparátusának egyik legegyszerűbb és talán a legképzettebb munkatársa – szerint „Aczélnek döntő szerepe volt abban, hogy a kádári politika a többi szocialista országéhoz képest viszonylag szuverén, pragmatikus, reform-érzékeny, toleráns, a világra nyitottá formálódott.” Nos, nem vitatom, hogy volt összefüggés a Kádár-rendszer liberalizálódása és Aczél politikusi alkata között, ám ennek az összefüggésnek engem nem a ténye, hanem az ok-okozati logikája érdekel. Mert nem mindegy, hogy egy egyéni karakter hasonlít-e magához a rezsime természetét, vagy ez utóbbinak a létérdekei diktálják egy megöly formátumos politikus kiszámíthatatlan döntéseit. És hogy lássuk: mik voltak a rezsime létérdekei, egy rövid kitérőt kell tennem.

Nem vitatható, hogy a Kádár-rendszer elviselhetőbb volt, mint a szomszédos szocialista államok diktatúrái, de megtévesztőek azok a történetírói kommentárok, amelyek a magyar gulyáskommunizmust a Szovjetuniótól fokozatosan függetlenedni törekvő magyar politika sikereként értékelik. Voltak, lehettek helyzetek (pillanatok), amikor diplomatáink tájékozottságára és bátorságára is szükség volt, hogy jó lóra tegyenek, amikor az SZKP-n belül zajló hatalmi harcok kimenetelét latolgatták; de ha szerencsénk volt is, Moszkva szándékai és érdekei ellenében semmiféle magyar reformpolitikának nem volt esélye. Ezek a szándékok és érdekek pedig nem a függetlenedésünk útját egyengették, hanem szigorúan ellenőrzött – és tegyük hozzá: a dollármilliókra rúgó hitelek felvételétől kezdődően egyszerre két világhatalom által ellenőrzött – kísérleti laboratóriummá formálták Magyarországot. Ki emlékszik már rá, hogy 1974-től bifurkáltak a magyar gazdaságot: 50 nagyvállalat maradt a KGST kontrollja alatt, a többi folyamatosan betagoledott a piacgazdaság világhálózatába. És ki emlékszik arra, hogy a kultúrpolitikai szigor enyhülése – pl. a *Mozgó Világgal* szembeni ideiglenes tolerancia – sem a rendszer demokratizálódásának a jele, hanem a nyugati hitelfelvelek politikai feltétele volt? (Az amerikai elnökök évertékelő beszédeikben tételesen felsorolták: mely országok szolgálták rá a legna-

gyobb kedvezmény elvének alkalmazására, további hitelek folyósítására – az emberi jogok, a szólás- és sajtószabadság terén tett látványos engedményeikkel.)

A Kádár-rendszer éppúgy nem konszolidálódhatott a Moszkva által diktált irányelvek követése nélkül – nem indulhattak volna el az 1968-as gazdasági reformok, az 1973-as nyugati hitelfelveletek, és nem került volna sor a 82-es valutaalapi tagságunkra sem – mint ahogyan nem is akadtak volna el ezek a változások, ha az SZKP nem engedi le előttük a sorompót. Sok esetben bátornak mondható politikusaink félreértették a nyugati nyitásban játszott szerepüket is. Talán nem is akarták észrevenni, hogy a washingtoni diplomaták baráti gesztusaikkal és a nagyvonalú hitelpolitikájukkal nem elismerni, nem jutalmazni kívánták a magyar külpolitikát, hanem az évtizedekkel korábban kidolgozott birodalmi stratégiájuk forгатókönyvét valósították meg lépésről lépésre.⁶ Ennek a stratégiának pedig nem az volt a célja, hogy felszabadítsa térségünk országait a Szovjetunió gyámködása alól, hanem az, hogy a saját érdekszférájának részévé tegye azokat.

A Nyugatra figyelő Aczél Györgynek tehát valóban meghatározó szerepe volt abban, hogy a rendszer hosszú ideig prolongálta a válságait, de nem volt, nem lehetett elég tehetsége ahhoz, hogy megoldja azokat. Az a fajta liberalizáció, amit ő vezényelt, úgy puhította a kommunista diktatúrát, hogy annak korrodálódó tartószerkezetébe egyidejűleg és folyamatosan a rivális világhatalom rendszerlemeit csempészte bele, azoknak – akkor még nem látható – értékromboló dinamikájával együtt.

Az *értékrombolás* szó használatával ezúttal nem a kulturális intézményrendszerben történt durva intézkedésekre gondolok, hanem azoknak a tendenciáknak a felerősödésére, amelyekre már az egykorú művészet- és irodalomkritika is figyelmeztetett. *„Viták folytak arról: hogy áru-e a kultúra? S az idő úgy döntött, hogy az. Ez a gondolkodás a magyar irodalmat mélységesen leértékelt. Riasztó riportok jelentek meg az irodalmi érdeklődés megcsappanásáról, az egykor fogékony értelmiségi rétegek elszegényedéséről és arról a fizikai kimerültségről, melyet a pénzhajtsza okozott.”*⁷ Első megközelítésben magától értődőnek látszik, hogy a kultúrpolitika intézményes válságának kiéleződése (elsősorban az Írószövetség működésének 1986-os zavaraira gondolok⁸) egy időre esik a művészetek és az irodalom piacodásával, de óvakodjunk a kulturális folyamatok totális átpolitizálásának kínáló felszínességétől!

Az az interjúsorozat, amit Beke László még 1980-ban készített⁹, arra figyelmeztet, hogy a Kádár-korszak szellemi pangásának nemcsak rendszer-specifikus okai voltak. Németh Lajos – az egyik beszélgetőpartner – néhány mondatát idézem: „fenntartásom volt az avantgárral szemben, hogy míg teljesen újat csináltak és rákapcsolódtak sok nyugat-európai, amerikai irányzatra, valahogy még a régi értékstruktúrában gondolkodtak egyértelműen.”¹⁰ „Az új probléma inkább itt a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején jött, amikor az egész nyugati művészet – európai vagy amerikai művészet is – erősen önellentmondásos, válságos, önmagát pusztító, tehát az egész avantgárdnak a megkérdőjelező szakaszába érkezett.”¹¹ Hasonlóan vélekedett Pernecky Géza is: „[...] egy csomó dolog átrendeződött tíz év alatt, és ennek van egy

közös platformja, egy közös iránya. [...] a legfontosabb az én szememben valamilyen spontán, flott, könnyed, gracióz táncolás, egy olyan, az értékelkötelezettség és érték-továbbadás, vagy értékteremtés gondját egyáltalán nem ismerő mentalitás, amit én Magyarországon az irodalomból se ismerek száz vagy kétszáz évre visszamenőleg.”¹²

Nos, ez az ítélet más fényben tünteti fel a kultúra áruvá válásának problémáját is. Nem menti fel a *rendszert*, amiért az engedményeket tett a piaci elv érvényesülésének, de inkább a piac árukínálatának silányságát konstatálja. Ezt teszi Beke László másik beszélgetőtársa, Birkás Ákos is. Az ő láttelepe a Németh Lajosénál is nyomasztóbb. Arra figyelmeztet, hogy a politika nemcsak a gazdaságban, hanem a művészetben is az *exportképességet* tekinti a legfőbb értékmérőnek, s ennek az a következménye, hogy „a Nyugathoz való viszony nem politikai, nem művészeti, hanem egzisztenciális kérdéssé válik.”¹³ Nem tudom megítélni, mennyire dokumentálható a nyugati orientáció túlsúlyát állító tétele, az mindenestre szembetűnő, hogy a Kádár-kori kulturális politika nyolcvanas években történő irányváltásainak ugyanaz a mozgatórugója, mint az előző két évtizedben megtapasztalt hullámzásainak: a vélt vagy valóságos *külpolitikai érdekek feltétlen érvényesítésének szándéka*. A vélekedéseknek és a valóságnak azonban – miként láthattuk – egyre kevesebb közük volt egymásoz. Az egyik világhatalomhoz – Moszkvához – való viszonyunkat az idomított rendszer pavlovi reflexei határozták meg még akkor is, amikor a Kreml falai mögött már egyre mélyebb hatalmi vákuum tátongott, a másikkhoz – Washingtonhoz – való közeledésünk félszeg kísérleteivel szemben pedig maga a fogadó fél vált egyre elégedetlenebbé. A magyar kulturális politika csöbörből vödörbe került. A rendszerváltás utáni első parlamenti ciklus idején az Országgyűlés Kulturális Bizottságának elnökeként a *vödör* természetét is tanulmányozhattam, de az ekkor szerzett tapasztalataim már nem képezik tárgyát ennek az előadásnak.

JEGYZETEK

- 1 Németh György: *A Mozgó Világ története* – 1971-1983. Palatinus, 2002.
- 2 Uo.: 144-145.
- 3 Szűrös Mátyás: *Szűk volt a mundér – Egy magyar diplomata emlékezései és emlékeztetése (1969–2013)* Püski, 2013. 240. old.
- 4 Ld.: Király István: *Napló* – 1956-1989. Tények és tanúk. Magvető, Bp., 2017. 786.
- 5 Ld.: Szűrös Mátyás, Im.: 205.
- 6 Ld. Matolcsy György: *Az amerikai birodalom*. Válasz Könyvkiadó, Bp., 2004. 264–265. old.
- 7 *Az Írószövetség története*. www.iroszovetség.hu/old/tortenet.html
- 8 Ld. Vasy Géza: *A nyolcvanas évek és az Írószövetség közgyűlése 1986-ban*. www.hitelfolyoirat.hu/sites/default/files/pdf/19-vasy.pdf
- 9 Maurer Dóra, Beke László: *Láttelep – Prognózis*. SUMUS, 2016
- 10 I.m.: 28.
- 11 Uo.: 35.
- 12 Uo.: 36.
- 13 Uo.: 99.

Mária Magdolna